

SOSIAALISTEN MAHDOLLISUUKSIEN POLITIIKKA -SEMINAARI

Sosiaalipoliittinen yhdistys, KELA, Kuopion yliopisto ja Diakonia-ammattikorkeakoulu
Helsinki 4.6.2008

Jorma Niemelä, Diak:

Sosiaalinen osallisuus ja sosiaaliset mahdollisuudet

Tässä Sosiaalisten mahdollisuuksin seminaarissa pohditaan hyvinvointivaltion ja kansalaisyhteiskunnan uudistamista sosiaalisten mahdollisuuksien näkökulmasta. Tavoitteena on ”hyvinvointivaltion uudistaminen ja kansalaisyhteiskunnan aktivoiminen oikeudenmukaisesti ja tietoon perustavalla tavalla”.

Yritän tässä omassa puheenvuorossani tarkastella sosiaalisen osallisuuden ja hyvinvoinnin yhteyksiä. Vaikka esimerkiksi Eu-retoriikassa osallisuuden lisääminen ja köyhyyden vastainen työ ovat olleet käsikkäin vuosia, on tämä näkökulma alkanut meillä vasta viime vuosina vahvistua.

Sosiaalisen pääoman tutkimus on avannut näitä yhteyksiä. On esimerkiksi havaittu, että alueilla, joissa asukkaat tekevät vapaaehtoistyötä, äänestävät ja viettävät aikaa ystävien kanssa, syntyvät lapset ovat vähemmän todennäköisesti alipainoisia, ovat vähemmän todennäköisesti koulupudokkaita ja ovat vähemmän todennäköisiä surmaajia tai tulevat surmatuiksi kuin lapset, joiden asukkaat eivät näin tee – ja tämä riippumatta siitä, ovatko lapset köyhiä vai rikkaita (ks. esim. Putnam, Feldstein ja Cohen 2003).

Syytä onkin analysoida niitä usein ylisukupolvisia kierteitä, joissa nivoutuvat yhteen köyhyys, vähäinen koulutus, heikko työmarkkina-asema, heikko terveydentila, poliittinen passiivisuus ja näihin liittyvä kaikkinaisen osattomuus. Kun tähän liitetään vielä runsaan päihdekäytön tai tyhjän (televisio)viihteen turruttavuus, ollaan tilanteessa jossa pelkkä ”rahallinen apu” tai yksittäinen sosiaalipalvelu on tyystin riittämätön väline perusongelmien ratkaisemiseen¹. Resurssipohjaisen hyvinvointiajattelun on laajennuttava.

Hyvinvointi rakentuu yksilön kehityksestä, yhteisöjen toimivuudesta ja yhteiskunnan turvallisuudesta. Kaikki nämä vaikuttavat toisiinsa. Olisiko syytä puhuakin hyvinvointivaltion uudistamisesta, kansalaisyhteiskunnan aktivoinnista ja kansalaisten voimaantummisesta?

¹ Nykyinen tilanne luo yhteiskuntaan myös poliittisia riskejä. Meillä on asuma-alueita, joilla äänestysprosentti on pienempi kuin työttömyysprosentti. Nämä eivät ole keskenään irrallisia asioita. Ne, joilla ei ole taloudellista, koulutuksellista eikä sosiaalista pääomaa, ovat kadottamassa tai jo kadottaneet myös poliittisen valtansa. Jos mikään puolue ei kykene puhuttelemaan ja aktivoimaan köyhää ja marginalisoituvaa kansanosaa, siinä piilee yksi länsimaisten yhteiskuntien suurista vaaroista: tilan syntyminen populistisille, nationalistisille ja rasistisille poliittisille ryhmille.

Iänikuinen sosiaalipoliittinen keskustelunaihe yksilön ja yhteiskunnan vastuusta on vaikea ja epämääräinen. Kysymykseen ei ole yksiselitteistä vastuuta. Siellä, missä riskit yksilön tai yhteisön, esimerkiksi perheyhteisön osalta, käyvät ylivoimaisiksi, siellä tarvitaan yhteiskunnan vastuuta eniten. Yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan triangulissa kaikki vaikuttaa kaikkeen.

Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikat

Juha Hämäläinen (2006, 25) jakaa hyvinvoinnin strategiat poliittiseen ja pedagogiseen toimintaan, Ne sekä edellyttävät että täydentävät toisiaan. Kumpikaan ei redusoidu toiseensa. ”Hyvinvointi on yhtäältä sosiaalipoliittisen järjestelmän kehittyneisyyttä: sosiaalista turvaa, tulonsiirtoja ja palveluja. Toisaalta se on inhimillisten kasvuprosessien kautta syntyneitä yhteiskunnallista toimintakykyä, osallisuutta, osallistumista ja sisäistä elämänhallintaa.”

Käyttäisin Hämäläisen sinänsä hienon ja monissa yhteyksissä käyttökelpoisen käsiteparin sijasta kolmea käsitettä: Laittaisin poliittisen ja pedagogisen välimaastoon yhteisöllisyyden. Siinä olisivat nimenomaan esillä osallisuus, kohtaaminen ja vuorovaikutus. Se on myös yhdessä oppimisen areena tai yhdessä toimimisen areena. Kysymys on kansalaisyhteiskunnan toiminnasta.

Pedagogian vaihtaisin sivistyspoliittiseksi. Pedagogia on vain yksi tapa luoda edellytyksiä ihmisen kasvulle. Taide, uskonto ja monet muut tekijät voivat synnyttää näitä kasvuprosesseja.

Sivistys sanana korostaa enemmän omaehtoista oivaltamista, merkitysmaailmojen avautumisesta, ihmisenä kasvamista ja myös arvojen selkiytymistä. Ne johtavat toimintakykyiseen ja elämänhallintaan – niin sekava ja ongelmallinen kuin tuo viimeksi mainittu käsite onkaan. Ehkä perimmältään ihmiseksi kasvaminen olisi parhain ilmaisu. Sivistyspolitiikan tehtävänä on luoda edellytyksiä ihmisen kasvulle.

Meillä on käytössä tämän ajattelutavan mukaan siis poliittinen, yhteisöllinen ja sivistyksellinen sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka. Nämä politiikat, tai strategiat, eivät voi olla eivätkä saa olla vaihtoehtoja. Kysymys on siitä, millainen kombinaatio syntyy tai synnytetään kussakin yhteiskunnallisessa tilanteessa ja paikallisessa kontekstissa.

Sivistyksen politiikan tavoitteissa lainaan EU:ssa hahmoteltua sivistyspolitiikkaa. Sivistyspolitiikan tavoitteeksi asetetaan näin itsensä kehittäminen (personal fulfilment), aktiivinen kansalaisuus (active citizenship), sosiaalinen eheys (social inclusion) ja työllistettävyys (employability).

Rinnasteisesti voimme lähestyä asiaa valtion tehtävistä käsin. (Hyvinvointi)valtion tehtävä on luoda edellytyksiä koulutus- ja kulttuuripolitiikalla sivistyksen prosessille (kansalaisen kannalta itsensä kehittäminen), mahdollistaa ja luoda edellytyksiä kansalaisyhteiskunnan toiminnalle (aktiivinen kansalaisuus), turvata sosiaalipolitiikalla syrjinnän poissaolo, luoda taloudelliset mahdollisuudet ja suojata riskejä vastaan (sosiaalinen eheys) ja luoda edellytyksiä elinkeino- ja muulla politiikalla taloudelliselle toimeliaisuudelle (työllistettävyys).

Mitä sitten on aktiivinen kansalaisuus? Sen voi ilmetä henkis-kulttuurisena, poliittisena ja toiminnallisena kansalaisuutena (Harju 2005).

Kohtaloon alistuminen vai mahdollisuuksien käyttö?

Kun ihminen alkaa kehkeytyä omaksi itsekseen, persoonaksi persoonien joukossa, hänellä on oma, ainutlaatuinen biologinen, psykologinen ja sosiaalinen kohtalonsa. Ihminen on lapsuudessa näiden kohtaloittensa vanki ja voi jäädä tähän vankeuteen loppuiäkseen joko kokonaan tai osittain. Toisaalta ihminen todellistuu kuitenkin kokonaispersoonana, henkisenä olentona, joka luo edellytyksiä kulttuurisesti, moraalisesti, sosiaalisesti, psykologisesti, eksistentiaalisesti ja uskonnollisesti valintoihin ja ratkaisuihin.

Persoonan kehkeytyminen ja kasvu auttavat ihmistä kohtaamaan kohtalonsa ainekset; itsenäistymään ja suhteuttamaan organismin yllykkeet ja sosiaaliset virikkeet persoonana olemiseen. Nämä valinnat edustavat indeterminismia, jossa on mahdollisuus kausaaliteettien murtumiseen. Henkisessä ihminen siirtyy kohtalon alueelta vapauden alueelle. Siirtymä ei merkitse totaalista irtautumista kohtalosta, koska kohtalo toimii edelleenkin vapautta jäsentävänä aineksena (Frankl 1983).

Mitä enemmän ollaan biologian ytimessä, sitä enemmän kausaalisuhteet ovat determinoivia ja mitä enemmän siirrytään yhteiskunnallisiin tekijöihin, kausaalisuhteet ovat probabilistisia. "Lainmukaisuus" merkitsee itse asiassa vain tietyn ilmiön todennäköisyyden lisääntymistä.

Tässä ollaan niin filosofianhistorian kuin uskontojen vanhassa kysymyksessä tahdonvapauden ongelmasta. Tässä ollaan myös sosiaalisten mahdollisuuksien politiikan eräässä keskeisessä ytimessä. Missä määrin ihminen voi aidosti tehdä valintoja? Määrääkö kohtalo nämä valinnat?

Toimintakyvyssäkin on sekä "annettua" että opittua. Ovatko toisella kohtalon rajaamat ja mahdollistavat toimintakyvyn reunaehdot niin determinoivia, että hän ei voi eikä osaa käyttää tarjolla yhteiskunnassa olevia sosiaalisia mahdollisuuksia? Toinen taas kykenee käyttämään nämä sosiaaliset mahdollisuudet maksimaalisesti. On syytä täsmentää, että kohtalon ainekset itsessään voivat olla samanaikaisesti sekä rajaavia että mahdollistavia. Biologisesti määräytyvä pituus rajaa joltakin yksilöltä pääsyn lentäjäksi mutta mahdollistaa koripalloilijan uran. Sosiaalisesti määräytyy tässä näennäisen koulutuksellisen tasa-arvon maassa edelleen se, että akateemisen kodin lapsesta tulee edelleen yhdeksän kertaa todennäköisemmin akateeminen kuin ei-akateemisen kodin lapsesta (Niemi 1999.)

Kärjistetty väitteeni on se, että vaikka loisisimme kuinka upean hyvinvointivaltion sosiaaliturvapalveluineen ja -järjestelmineen, me lisäämme mahdollisuuksia hyvään elämään, mutta emme kykene vielä luomaan / takaamaan hyvää elämää. Meidän on vietävä rinnakkain sivistyksellistä, yhteisöllistä ja poliittista politiikkaa.

Kansalaisyhteiskunta ja sosiaalinen osallisuus mahdollistajina

1800-luvun loppupuoli oli Suomessa suuren murroksen aikaa. Tsaarinvallan katveessa alkoi kulttuurinen, yhteiskunnallinen ja uskonnollinen murros. Herätysliikkeet, kristilliset-sosiaaliset liikkeet, raittiusliike, työväenliike, nuorisoseuraliike ja liberaali valtioajattelu synnyttivät itsenäisiä, toimivia subjekteja, jotka oppivat ajattelemaan itsenäi-

sesti, liittoutumaan keskenään ja ajamaan yhdessä asioita. Kaiken tämän seurauksena syntyi kansalaisyhteiskunta. Liikehdinnät olivat ns. esipoliittisia liikkeitä, jotka loivat pohjaa puoluelaitokselle, yleiselle äänioikeudelle – mukaan lukien meillä varhain toteutettu naisten äänioikeus –, poliittiselle demokratialle ja tasavaltaiselle hallitusmuodolle.

Demokraattinen valtio ja niin ikään hyvinvointivaltio on syntynyt kansalaisyhteiskunnan muotouttaman poliittisen tahdon tuotoksena, mutta hyvinvointivaltio tarvitsee myös toteutuakseen kansalaisyhteiskuntaa. Meillä on niin paljon etatistista ajattelua, että olemme unohtaneet, että valtion tehtävä on palvella kansalaista ja kansalaisyhteiskuntaa – ei toisin päin. Tästä muistutti sosiaalista pääomaa Maailmanpankissa tutkinut Michael Edwards.

Osallisuus tuottaa hyvinvointia, yhteisöjen, osallisuuden ja luottamuksen puute taas pahoinvointia. Hyypän (2002) suomenruotsalaisia yhteisöjä koskeneen tutkimuksen mukaan luottamuksellisella kansalaisaktiivisuudella ja terveydellä sekä siihen liittyvällä toimintakykyisyydellä on selkeä keskinäinen yhteys. Hyypän mukaan sosiaalinen pääoma lisäsi fyysistä ja psyykkistä terveyttä enemmän kuin yksilön omat henkilökohtaiset tiedot, taidot, kyvyt ja ominaisuudet eli ns. inhimillinen pääoma.

Mutta samaa asiaa voidaan lähestyä myös toisesta suunnasta. Viime aikoina on syntynyt kokonainen empiiristen hyvinvointitutkimusten aalto, joka yhtenevästi todistaa sen, että sosiaalisiin suhteisiin luottamuksensa menettäneet ihmiset ovat hauraampia ja haavoittuvampia kuin muut. He sietävät heikommin erilaisia stressitilanteita ja he sairastuvat muita herkemmin. Sosiaalinen epäluottamus selittää sitä, ketkä päätyvät kasautuneisiin vaikeuksiin, ja lisäksi sitä, ketkä jäävät elämään tukien varaan vaikeuksien keskelle. Syrjäytymiseksi voidaan nimetä tilanne, jossa ihminen syystä tai toisesta on irtautunut moraalisisista kollektiiveista, yhteisöistä. (Kortteinen ja Elovainio 2006.)

Vaikka meiltä puuttuu selkeä näkemys siitä, miten tämä käytännössä otetaan huomioon sosiaaliturvaa rakennettaessa, sosiaali- ja terveysministeriön kansalaisjärjestöstrategiassa (2002) asia ilmaistaan mielestäni varsin hyvin:

”Kansalaisaktiivisuus synnyttää yhteiskuntaan sosiaalista pääomaa, jolla on terveyttä, toimintakykyisyyttä ja sosiaalisuutta edistäviä vaikutuksia. Kansalaisyhteiskunnan toimivuudella ja elävyydellä on itseisarvonsa, mutta samalla se tuottaa konkreettisia taloudellisia hyötyjä ehkäistessään ja vähentäessään sairauksia ja sosiaalisia ongelmia sekä niihin kohdistuvaa palvelutarvetta. Kansanterveyden ja sosiaalisen hyvinvoinnin edistämiseksi on tärkeää korostaa kansalaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia ja niiden kehittämistä.”

Kun aikamme ihmiselle identiteetin etsintä on haaste (Gastells 1997), niin erityisen suuri haaste se on niille, joiden elämän reunaehdot muuttuvat vammautumisen, sairastumisen tai sosiaalisen ongelman (kuten vaikkapa työttömyys) johdosta. Identiteetin etsinnässä tarvitaan yhteisöjä. Järjestöjen merkitys on siinä, että ne auttavat asianomaisia ja / tai heidän läheisiään sairauden, vamman tai sosiaalisen ongelman ilmetessä kohtaamaan uuden elämäntilanteen, sen tuomat muutokset ja vaikeudet ja sopeutumaan tai voittamaan ne. Erityisen suuri merkitys järjestöillä on identiteetin uudelleen-

rakentamisessa ja identiteetin vahvistamisessa elämän kärsimysten ja koettelemusten keskellä.

Kielteisen identiteetin kanssa kamppailu muodostaa oman haasteensa. Diakonia-ammattikorkeakoulun yliopettaja Susanna Hyväri (2001) kuvaa vastayhteisöllisyyttä väitöskirjassaan seuraavien elementtien kautta: Marginaaliin ajautumisen johdosta sisäistettyä kielteistä roolia, minäkuva ja niiden tuomaa leimaa puretaan näissä vastayhteisöissä. Myönteistä minäkuva rakennetaan yhteisösuhteiden avulla. Oman identiteetin luomisessa oman äänen ”tuottamista” harjoitetaan yhdessä. Yhteisön synnyssä jäsenten selviytymistarinoilla on keskeinen yhteisyyttä rakentava merkitys ja niitä käytetään uuden identiteetin rakentamisen välineinä.

Kansalaisyhteiskunta luo vapaita tiloja. Kaikkein osattomimman väestön parissa diakonia ja myös muu kolmas sektori on alkanut kehittää erilaisia vapaita tiloja tai toisia tiloja – foucaultilaisittain ”Heterotopias”. Näitä ovat erilaiset kahvilat ja päiväkeskukset – tai lounaskeskukset. Kysymys on toisenlaisesta kohtaamisesta, kohtaamisesta vapaassa tilassa kasvoista kasvoihin ilman niitä rooleja, joita tulee auttajan ja autettavan suhteessa. Niiden haastavuus on siinä, että parhaimmillaan niiden toiminta suuntautuu niihin, joiden on mahdotonta olla tai käyttäytyä ns. normaaleissa tiloissa ja jotka herkästi luovat kaaosta ja epäjärjestyä. Kohtaamisen ja liittymisen paikat antavat mahdollisuuden kokea ihmisarvon ja hyvän elämän. (Kirkebøen 2006, Wyller 2006.)

Pelkät palvelut eivät välttämättä muuta vääristyneitä merkitysrakenteita. Perustavanlaatuinen virhe hyvinvointivaltion rakentamisessa oli unohtaa, sivuuttaa tai jättää liian vähälle huomiolle se, että ihmisen käyttäytyminen perustuu – ei vain talouteen ja palveluihin – vaan myös elämää jäsentäviin merkitysrakenteisiin. Mitä vaikeimmista ja monimutkaisimmista sosiaalisista ongelmista on kyse, sitä useimmin palveluiden ja sosiaaliturvaetuuksien hyöty katoaa, jos nämä merkitysrakenteet eivät muutu. Ne itse asiassa ylläpitävät ongelmaa. Merkitysrakenteisiin vaikuttaminen on siinä mielessä pulmallista, että niihin ei – onneksi – voi vaikuttaa hallinnollisilla määräyksillä, pakolla tai rangaistuksilla. Voidaan vain luoda edellytyksiä merkitysrakenteiden uudistumiselle ja kypsymiselle.

Toisen modernin epävarmuus, katkonaisuus ja ennakoimattomien riskien määrä synnyttävät toivottomuutta, näköalattomuutta ja osattomuutta (Värri 2002). Tarvitaan toivoa, joka luo yksilön identiteetin eheyttä ja yhteisöllistä perusuottamusta. Niiden kautta syntyy yhteisön koheesio, yhteenkuuluvuus. Elämän eheyttä, toivoa ja luottamusta valtiollinen koneisto ei voi luoda yksistään ilman ihmisten arkea ja kansalaisyhteiskunnan toimintaa. Ne syntyvät elämässä, vuorovaikutuksessa, yhteydessä ja inhimillisyydessä – siis osallisuudessa.

Yhteenvetoa

Sosiaalipoliittinen ja hyvinvointipoliittinen tarkastelu ovat olleet varsin resurssikeskeisiä: hyvinvoinnin vajeita on tarkasteltu yhteiskunnallisten resurssien puutteena. Subjektiiviset kokemukset on katsottu enemmänkin vain lopputulemiksi. (Ks. kriittistä Kortteinen ja Elovainio 2006).

Keskustelu on kääntynyt nyt enemmän siihen suuntaan, että pyritään yhdistämään taloustieteellistä ja sosiaalipoliittista katsomusta. Sen rinnalla ja sisällä on nostettu esiin uudestaan yksilö vastuunkantajana.

Jotta keskustelu tasapainottuisi, osallisuus, luottamus ja yhteisöllisyys tulisi ottaa tarkasteluun mukaan. Vain niiden kautta yksilö voi kehittää ja käyttää toimintakykyään ja vain sitä kautta hyvinvointivaltion sosiaaliturva- ja palvelujärjestelmä voivat parhaalla mahdollisella tavalla hyödyttää yksilöä.

Tässä tarvitaan analyysia siitä, miten globalisaatio, monikulttuuristuminen, työelämän muutos, muuttoliike, kaupungistuminen, teknologian ja erityisesti tietotekniikan muutos muuttavat osallistumisen ehtoja ja yhteisöllisyyttä.

Hyvinvointivaltio tarvitsee tuekseen – nyt ja sen tulevassa murroksessa – yhteisvastuuta, lähimmäisenrakkautta, sosiaalisuutta ja solidaarisuutta korostavan kansalaisyhteiskunnan. Kysymys ei ole vain politiikasta, vaan kaikessa kansassa ja elävässä elämässä toteutuvasta huolenpidon ja yhteisvastuun kulttuurista – siis arvoista ja asenteista. On luotava hyvinvointivaltion kansalaisyhteiskuntaperustaa. (Möttönen & Niemelä 2005, 202.)

Lähteitä

- Castells, Manuel (1997): *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II.* Padstow, Cornwall. Blackwell Publishers.
- Frankl, Viktor E. (1983): *Olemisen tarkoitus.* Otava.
- Harju, Aaro (2005): Aktiivisen kansalaisuuden sisältömäärittely. Kansalaisfoorumi 18.4.2005.
- Hyväri, Susanna (2001): Vallattomuudesta vastuuseen. Kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Vammala. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 3/2001. Tietosanoma Oy.
- Hyypä, M. (2002): Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Keuruu. Ps-kustannus.
- Hämäläinen, Juha (2006): Hyvinvoinnin kaksi strategiaa: poliittinen ja pedagoginen. Kirjassa Niemelä, Pauli ja Pursiainen, Terho (toim.): Hyvinvointi yhteiskuntapoliittisena tavoitteena. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia nro 62. Kuopion yliopisto. Kuopio.
- Järjestöt sosiaali- ja terveyspolitiikan toimijoina. Kansalaisjärjestötoiminnan strategia (2003): Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 2003:4. Helsinki. Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kirkebøen, H. (2006): Free Space, counterpower. Diaconia – a counter power against exclusion. Conference for the Study and Development of Diaconia. Järvenpää, Finland 25.-27.9.2006
- Kortteinen, Matti ja Elovainio, Marko (2006): Miten auttaa huono-osaisia? Teoksessa Kautto, Mikko (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2006.* Stakes.
- Möttönen, Sakari ja Niemelä, Jorma (2005): Kunta ja kolmas sektori – yhteistyön uuden muodot. Ps-kustannus.
- Niemelä, Jorma (1999): Usko, hoito ja toipuminen. Tutkimus kääntymyksestä ja kristillisestä päihdehoidosta. Jyväskylä. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes. Tutkimuksia 96.
- Putnam, Robert D., Feldstein, Lewis ja Cohen, Donald J. (2003) *Better Together: Restoring the American Community.* Simon & Schuster
- Wyller, T. (2006): The other: body language of spacing and citizenship. Diaconia – a counter power against exclusion. Conference for the Study and Development of Diaconia. Järvenpää, Finland 25.-27.9.2006
- Värri, V.-M. (2002): Kasvatus ja 'ajan henki' – tulkintoja psykokaapitalismin armottomuudesta. *Aikuis-kasvatus* 2/2002. s. 92-104.